

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 85–101. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.85

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 85–101
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.85

BÚCSÚJÁRÁS A SZOCIALIZMUSBAN – AZ ELTERELÉS NARRATÍVÁI

Frauhammer Krisztina

Gál Ferenc Egyetem,
„Bálint Sándor” Vallási Kultúra Kutatócsoport,

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
– Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

Absztrakt

Tanulmányomban magyarországi példákon mutatom be a kommunizmus időszakának búcsújáráshoz kapcsolódó ideológiai elképzeléseit. Fontos kiemelni, hogy jóllehet a búcsújárások nem voltak tiltva és korlátozva sem, az egyházi reakció elleni harc részeként sokféle módszerrel próbálta a hatalom elérni, hogy a hívek távol maradjanak a kegyhelyektől. Így például szó lesz írásomban a kegyhelyek folyamatos figyelemmel tartásáról, ellenőrzéséről; az utazási lehetőségek korlátozásáról és az utazási infrastruktúra fejlesztésének sabotálásáról; a fejlesztések mellőzéséről; a zarándoklatok és búcsúk más programokkal, rémhírekkel való ellehetetlenítéséről; és az antiklerikális propagandáról és motívumairól. Ennek egy példája a mátraverebély-szentkúti kegyhelyről készült propaganda film és könyv, cikkem záró részében ezeket mutatom be.

Kulcsszavak: kommunizmus, búcsújárás, antiklerikális propaganda, szentkút

PILGRIMAGE UNDER SOCIALISM – NARRATIVES OF DISTRACTION

Krisztina Frauhammer

Gál Ferenc University, „Bálint Sándor”
Research Group for the Study of Religious Culture,

Hungarian Jewish Museum and Archives
– The Archive of the Szeged Jewish Community,

Abstract

This study explores ideological approaches to pilgrimage during the communist era in Hungary. Although pilgrimages were neither banned nor officially restricted, the state sought to dissuade believers from visiting sacred sites as part of its campaign against the Church. Various strategies were employed, including continuous surveillance of pilgrimage sites, travel restrictions, sabotage of transportation infrastructure, and failure to maintain or improve facilities. The study also examines efforts to disrupt pilgrimages through competing events, fear-mongering, and anti-clerical propaganda. As a case study, the final section presents a propaganda film and book produced about the Mátraverebély-Szentkút shrine.

Keywords: communism, pilgrimage, anti-clerical propaganda, sacred wells

Az egyéni vagy kollektív válságok kezelésének évszázadok óta meghatározó színterei a kegyhelyek és búcsújárások. Ismert, hogy a búcsújáróhelyek felkeresésének egyik oka az a vágy, hogy az ember testi, lelki bajaiból felgyógyulást találjon.¹ Az is köztudott, hogy a kegyhelyek nagy részén többek között a szentkutak, valamint források szolgálják a néphit szerint az oda zarándokló betegek gyógyulását. Erről rengeteg néprajzi adattal, feljegyzéssel rendelkezünk,² és a források számos egykori lokális elnevezése is utal erre: *Köszvénykút*, *Rongyoskút*,³ *Fejmosókút*,⁴ *Lázkutacska*.⁵ A kegyhelyekről szóló leírásokban sokszor arról is külön szólnak, hogy mely betegségek esetén tartották különösen is hathatósnak az egyes forrásokat és kutakat. Így – ahogy arra az

1 Bálint – Barna 1994: 218.

2 Bálint – Barna 1994: 220–228.

3 Mátraverebély-Szentkút két, lábfájások által használt erdei forrásának az elnevezése.

4 Orbán Balázs említi az elnevezést 1868-as *A Székelyföld leírása* című művében. Lásd: <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/61.html>, utolsó letöltés: 2024.11.20.

5 Csobánkáról jegyzi fel ezt az elnevezést Alfons Pillmann, majd Bonomi Jenő a 20. század első felében, idézi: Bálint – Barna 1994: 226.

elnevezések is utalnak – ezek a forráshelyek hatásosak voltak a szem, a láb, a fej, a láb, a fekély ellen, ha megmosdott vele a zarándok. Sok helyen olvashatjuk, hogy vizüket torokfájás, bőrbetegségek, haldokló, állatok megbetegedése, jégeső, villámlás során használták otthonaikban a zarándokok. Sőt, külön edényeket is készítettek, illetve árusítanak mind a mai napig a víz elvitele céljára **(1. kép)**.

1. kép: Gyüdi korsó, magántulajdon (2024),
a szerző felvétele

A gyógyulásokról szóló csodatörténetek ponyvák, legendás elbeszélésekben terjedtek, melyeket gyakran az egyház jóváhagyása nélkül adtak ki. Ez azért is érdekes, mert az egyházi szerzőségű mirákulum feljegyzésekben viszont sokkal kevesebb ilyen történetet találunk. Ez is jelzi, hogy a forrásoknál történt csodák megítélésében nem feltétlenül egyezett az egyházi és a népi gyakorlat, illetve felfogás.⁶ Mindennek ellenére az egyház nem tiltotta a szentkutak és források használatát, teret adott a zarándokok ilyen jellegű igényeinek.

Érdemes megjegyeznünk, hogy a kegyhelyek forrásvizeinek népszerűsége napjainkig töretlen, a gyógyulás reményével való vízvételről most is szép számmal találunk adatokat. 2024. szeptemberében, néprajzi gyűjtéseim során a Győr-Moson-Sopron vármegyei Máriakálnok kegykápolnájának gondozója mesélte el, hogy

egy házaspár rendszeresen nagyobb mennyiségű vizet visz a kúttól, abból a meggyőződésből, hogy annak vize gyógyította meg a feleség szemét **(2. kép)**.

Tanulmányomban a második világháború utáni kommunista hatalomátvétel, illetve az azt követő szocializmus időszakában vizsgálom magyarországi búcsújáróhelyek csodaforrásainak a példáján, hogyan próbálta a hatalom korlátozni e helyek és az itt szolgáló papság tevékenységét. A tudományos kutatások eredményei és a levéltári dokumentumok mellett, elsősorban a korabeli sajtó írásai szolgáltak itt forrásul. Ezekből nagyon látványosan megrajzolható az ismétlődő motívumok sorából kibontakozó vallásellenes propaganda és annak ideológiai alapjai. Írásomban ennek fő elemeit veszem számba.

⁶ Bálint – Barna 1994: 218. A témáról néhány éve átfogó monográfia is megjelent: Kis-Halas 2020.

2. kép: A máriakálnoki szentkút a kegyhely gondozójával, Frauhammer Józsefnével (2016), a szerző felvétele

EGYHÁZPOLITIKAI HÁTTÉR

A második világháború utáni kommunista hatalomátvétel során, majd a szocializmus időszakában épp ezek a szentkutak, az azokhoz kapcsolódó gyakorlatok, és az azokba vetett hit lett a kegyhelyek, a búcsújárás (az ott megtapasztalt csodák), át-tételesen pedig az egyház és a vallásosság elleni propaganda egyik fontos motívuma. Ismert, hogy az „1945 után kiépülő és 1948-tól teljes egypártrendszert megvalósító magyarországi Rákosi-, majd az 1956 után megerősödő Kádár-diktatúra az egyházakat ellenségnek, reakciónak, üldözendő és ellenőrizendő közösségnek tartotta”.⁷ „A pártállami berendezkedés mindent átható és meghatározó hivatalos ideológiájának legfontosabb alapeleme a marxizmus-leninizmus volt, mely eszmeiségének »lényegéből fakadóan« harcot viselt a vallásokkal és az ahhoz kapcsolódó jelenségekkel szemben.”⁸ Erről számos – már online is elérhető – levéltári anyag tanúskodik, melyekből itt csak egy példát hozunk:⁹

„A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet el nem tűnik az emberek tudatából. [...] A párttagságnak látnia kell, hogy a vallásos, idealista világnézet a letűnt, reakciós osztályok érdekeit szolgálja és ezért nem fér össze a marxista leninista párt világnézetével, a dialektikus materializmussal.”¹⁰

Ez az alapvetés már a Rákosi-rendszer alatt körvonalazódott, majd tovább „örökítődt” a Kádár-rendszerre is, de gyakorlatilag 1989-ig fennmaradt az egyházpolitikában, melynek koncepciójában két elv érvényesült: egyrészt harcolni a megfélemlítés, posztról való eltávolítás, elhallgattatás, bebörtönzés eszközeivel az egyházi reakció ellen – ennek külön intézménye volt az Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989); másrészt harcolni az egyházak által fenntartott és továbbörökített vallásosság, vallásos világkép ellen.¹¹ Mindennek ellenére a szocializmus időszakában a búcsújárások nem voltak tiltva, megtartásukhoz „hatósági engedély nem volt szükséges, sem közigazgatási, sem rendőrségi vonalon”.¹² A távolabbi településekről érkező csoportoknak kellett csak bejelenteniük mozgásukat. Ugyanakkor számos módszer szolgálta azt, hogy a híveket távol tartsák, eltántorítsák a részvételtől.

⁷ Sós 2022: 101.

⁸ Jávor 2020: 16.

⁹ Lásd például a Magyar Nemzeti Levéltár Online Levéltárának (későbbiekben: MNL_OL) MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály dokumentumait.

¹⁰ MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1963/004, MSZMP Zala megyei Bizottság jelentése: Határozat a vallásos világnézet elleni eszmei, politikai munka feladatairól 9/5,

<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1963/004>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

¹¹ Jávor 2020: 17–18.

¹² Kelemen 2021: 263.

A HÍVÓK „FELLAZÍTÁSÁNAK” MÓDSZEREI

1. A kegyhelyek folyamatos figyelemmel tartása, ellenőrzése

Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei megbízottja, a belügyminisztérium megyei munkatársai, a különböző egyéb pártmunkatársak is részt vettek az ellenőrzésben. Nemcsak nyomon követték a búcsú történéseit, hanem erről jelentést is küldtek mind a megyei pártközpontba, mind a megyei állambiztonsági szervhez.¹³

2. Az utazási lehetőségek és infrastruktúra korlátozása

Miután hazánkban egészen az 1970-es évekig nem volt általános gyakorlat a személyautó használata, így a búcsújárások esetében is fontos volt a tömegközlekedés igénybevétele. Több adattal rendelkezünk arról, hogy az egyes kegyhelyekre az illetékes közlekedési vállalatok nem küldtek elég autóbust vagy vonatszerelvényt, így sokan lemaradtak a járatokról.¹⁴ Az *Új Ember* egyik 1963-as számában is megjelent egy ilyen jellegű panasz:

„Persze, ma már kerékpár, autó, autóbusz, vonat, motorkerékpár csökkenti az odajutás fáradságait. Akik az idén, szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén megfordultak egy-egy kegyhelyen, Máriaremetén, Máriabesnyőn, Mátraverebélyen, Máriapócon, láthatták, hogy kegyhelyeink környezete abban az értelemben is sokat fejlődött, hogy körülveszik ezek a modern közlekedési eszközök is. Láthatták, hogy sok helyről a MÁVAXIT-től bérelt különjáratokon érkeztek a búcsúsok. De évek óta tapasztalhatjuk azt a kedvezést is, hogy a helyi járatokat a közönség szolgálatában sűrítik. [...] Ezért érthetetlen, hogy egy másik közlekedési vállalat, a MÁV valami oknál fogva nincs tekintettel a búcsújáróhelyek megnövekedett utasforgalmára a hagyományos ünnepeken, amint ezt a máriapócsi búcsúval kapcsolatban tapasztaltuk. Távolról sem gondolunk különvonatokra és x-búcsús szerelvényekre. Csupán az irányító állomások vezetőinek arra a figyelmességére, mely nemcsak jövedelmet biztosít a MÁV-nak, de kiküszöböli azt is – aminek ugyancsak az elmúlt ünnepen, Máriapócon tanúi lehettünk –, hogy tömegével maradtak le a vonatról azok az emberek, akik a robogó vonat lépcsőjén és ütközőin való utazást veszedelmesnek és ezért tilosnak tartják.”¹⁵

Amennyiben a kegyhelyek fenntartói jelezték a panaszt, arra nemhogy intézkedés, de válasz sem érkezett. De már önmagában a tömeges utazás is gyanús lehetett, a rendőrség figyelmét felkeltette. Kelemen Dávid doktori dolgozatában idézi a győri egyházmegyes pap, Szelestei Béla esetét. A pap 1948-ban azt kérte a hívektől, egyénileg váltsanak jegyet a máriakálnoki zarándoklathoz a vonatra, és a megbeszél

¹³ Sós 2022: 120.

¹⁴ Sós 2022: 124.

¹⁵ N.N.: Katolikus Szemmel. *Új Ember* 1963. 19 (38) szeptember 22. 2.

időpontban találkozzanak a kegyhelyen. Arra is külön kérte a résztvevőket, hogy ne ünnepi, hanem hétköznapi ruhában érkezzenek.¹⁶

3. Fejlesztések mellőzése

A zárándoklatok ellehetetlenítésének egy következő módszere a fejlesztések tudatos és irányított elhanyagolása volt. Erről a központi utasítások kapcsán az MSZMP megyei Végrehajtó Bizottságainak jegyzőkönyveiben is találunk útmutatásokat:

„Tovább kell törekedni a búcsújáróhelyek látogatottságának csökkentésére, főleg a fiatalok körében. A búcsújáróhelyek minimális kommunális, kereskedelmi és közegészségügyi ellátottságán túl nem kívánatos a jelenlegi színvonal javítása. Továbbra is korlátozni szükséges külön autóbuszok indítását a búcsúkra.”¹⁷

Ezt az elhanyagoltságot szemlélteti a *Tükör* című havilap 1965. április 6-i számának fotója a mátraverebély-szentkúti kegyhely szalmával borított, valóban végtelenül puritán menedékházáról. Alatta a képaláírás is beszédes: „Pusztul itt minden, nem embernek való hely ez.”¹⁸ (3. kép)

3. kép: A mátraverebély-szentkúti zárándokház. Forrás: *Tükör*, 1965. április 6.

¹⁶ Kelemen 2021: 264.

¹⁷ MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottsága, Rendes ülés 1970. január 20. jegyzőkönyv. Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban – MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei 9/5. 55.

¹⁸ Kristóf Attila: A haldokló csoda. *Tükör* 1965. 2 (20) május 18. 14–18.

4. A zárandoklatok és búcsúk ellehetetlenítése más programokkal, rémhírterjesztéssel

Az Állami Egyházügyi Hivatal folyamatosan figyelemmel kísérte a hitélet különböző ágait, így többek között a kegyhelyeket, azzal a céllal, hogy számszerűen is vizsgálataikat kapjon a „vallási ideológia” ellenes propaganda és akciók sikerességéről. 1964. novemberi kimutatásukban a 16 országos búcsújáróhely látogatottsági adatai (főként az augusztus 15-i Nagyboldogasszony és a szeptember 8-i Kisboldogasszony ünnepére vonatkozóan) alapján arról számoltak be, hogy míg 1962-ben és 1963-ban 165.000 fő vett részt e hónapokban a kegyhelyek búcsúnapjain, addig 1964-re ez a szám 129.000 főre csökkent.¹⁹ Miután a zárandoklatokon való részvétel és a búcsújáróhelyek felkeresése nem volt tiltott, ezt a csökkenést tudatosan szervezett párhuzamos programokkal, rémhírek terjesztésével igyekeztek elérni. „Az adminisztratív eszközökkel való beavatkozásra már a kommunista hatalomátvétel után, az 1940-es évek végén sor került.”²⁰ A Mosonmagyaróvár melletti Máriakálnok kegyhelyének *Historia Domus*ába írt feljegyzései jól szemléltetik ezt a módszert:²¹

„1949. április 27. Nagyon szép és emlékezetes marad az a pünkösdhétfői búcsújárás. Tiszta, szélcsendes időben minden rendezés nélkül kb. 10.000 ember jött össze. Bezzeg megzavarta a rendőrség a Kisasszonynapját. Az egész járásban, sőt a megyében kidoboltatta az állítólagos tifuszbajrányt, amely 8.-tól 11.-ig fog tartani. Ezt a bajrányt természetesen nem a tiszt orvos állapította meg, hanem a secretarius partius [...] de lölke rajta. Ezen eset után a mosoniak hetekig nem akartak velem kezét fogni, mert »féltek« a ragályos betegségtől. Valóban van egy tifuszbajrány (ideológia című) amiből a Szűzanya közbenjárása hozzon számunkra gyógyulást.”²²

„1957. március 31. A gyülekezési tilalmat meghosszabbítják június 30-ig, emiatt a tavaszi búcsút a Sarlósboldogasszony ünnepét követő vasárnapra helyeztem át.”²³

„1957. szeptember 9. A búcsút megelőző délelőtti járásszerte közölték a hangosbmondók, hogy a búcsú a kánikula és a gyermekparalízisbajrány miatt elmarad. Jómagam erről nem kaptam értesítést. A helybeli hangosbmondó csak este fél tíz előtt tíz perccel közölte a tilalmat. A búcsú napján alig akadt zárandok. Őszi búcsúnk szeptember 8-án zavartalan és sikeres volt.”²⁴

19 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1964/015, Kimutatás a hitélet különböző ágainak alakulásáról 1963–64 években, 2.

20 Kelemen 2021: 262.

21 Kelemen 2021: 263.

22 *Historia Domus Máriakálnok* 1949. április 27-i bejegyzés. A *Historia Domus*ból az 1990-es évek közepén készítettem feljegyzéseket. Sajnos azóta a dokumentum eltűnt.

23 *Historia Domus Máriakálnok* 1957. március 31-i bejegyzés.

24 *Historia Domus Máriakálnok* 1957. szeptember 9-i bejegyzés.

Kelemen Dávid doktori disszertációjában még további számos példával szolgál a búcsújárások ellehetetlenítéséről. Így például kötelező lóvizit;²⁵ nem halasztható mezőgazdasági munkák elrendeléséről (a terménybegyűjtés és betakarítás, továbbá az őszi szántás-vetés megfelelő időben való elvégzésének biztosítása érdekében „nem engedhető meg, hogy az említett fontos munkaidő alatt a falusi lakosság egy része idejét, zarándoklattal töltse el”)²⁶. Gyakori módszer volt az is, hogy a megyei pártbizottságok a „klerikális reakció rendezvényeinek ellensúlyozására”, a főbb búcsújáró helyeken kultúrműsorokat, sportversenyeket, „vidám vásárt” és különböző rendezvényeket (munkás és parasztfiatalok béke-fesztiválja, jelmezes felvonulás, lovasverseny, repülőnap, bokszt- és labdarúgó-mérkőzés stb.) irányoztak elő.²⁷

5. Antiklerikális propaganda és motívumai

Ez az eszköz főként a Kádár-rezsimmel (már 1957 második felében) lépett életbe, lényege a hosszútávú, az egyházakkal és a vallásos emberekkel szembeni ideológiai presszió alkalmazása. A megvalósításhoz az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály hosszú központi javaslatban adott útmutatásokat. Ezek között olvasható az az instrukció, miszerint „A sajtóban és a rádióban rendszeresen közölni kell ateista és antiklerikális tárgyú írásokat és adattárcákat.”²⁸ Ezeknek az írásoknak az ideológiai harc, az olvasók gondolkodásának átnevelése, a „ráhatás” volt a célja. Pontos iránymutatást adott a javaslat az országos, a vidéki és a tudományos sajtóorgánumok számára, külön megjelölve az egyes társadalmi csoportok média általi „fellazításának” helyes taktikáját.

„Az elmaradottabb munkásrétegek, dolgozó parasztok, nők és az ifjúság körében világnézetileg jól megalapozott természet és társadalomtudományos propaganda közvetett lehetőségeit kell kihasználni. A természettudományos propagandában, a vallás tudományellenes tételeinek hatékony cáfolására fel kell használni a modern tudomány legújabb eredményeit, a fizika, a csillagászat, a biológia stb. terén. Természettudományos propagandánkban biztosítani kell az egyértelmű és világos marxista világnézeti következtetések levonását. A társadalomtudományos propagandában fel kell használni a felvilágosodás klasszikus ateista hagyományainak hazai és külföldi örökségét.”²⁹

A világi sajtó munkatársai igencsak serénykedtek az iránymutatások betartásában. Különösen az '50-es évek második felétől a '60-as évek végéig szép számmal találhatunk olyan írásokat, amelyek a búcsújárások ellen irányultak. A materialista szelle-

²⁵ Kelemen 2021: 263.

²⁶ Kelemen 2021: 263.

²⁷ Kelemen 2021: 267.

²⁸ MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira.

²⁹ U.o. 7. p. 6. /a.

miségű propagandához sok esetben a kegyhelyek csodás erejűnek tartott szent kútjai adtak kiváló alapanyagot. Nem véletlenül, hisz a búcsújárásnak olyan hiedelmek és gyakorlatai tartoztak ide, amelyek az egyházak szemében sem élveztek egyértelmű elfogadást. Erre utal Ottaviani bíborosnak egy, a *L' Osservatore Romaniban*³⁰ 1951-ben megjelent írása:

„Hívek tömegei tódulnak olyan helyekre, ahol állítólag jelenések vagy csodák történtek, és ugyanakkor elhagyják az egyházat, elszakadnak a szentségektől és a templomi igehirdetéstől, s amíg az egyházi hatóság fenntartással él és vizsgálódik, a nép nem várakozik, hanem özönével rohan a nem ellenőrzött csodás dolgok színhelyére. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy ilyenfajta jelenségek talán a természetes vallásosság megnyilvánulásai. Ugyanakkor azonban jó ürügyet szolgáltatnak azoknak, akik a kereszténységben mindenáron a babona és a pogányság maradványait akarják felfedezni.”³¹

A szent vizek csodatevő erejébe vetett hit azonban a hívek körében ennek ellenére erősnek bizonyult, így a sajtó adatbázisokban könnyűszerrel és nagy számban találhatunk olyan cikkeket, amelyek lejárato hangvételű eszmefuttatásokban teszik gúny tárgyává a kegyhelyek szent forrásaihoz kapcsolódó hiedelmeket. Megfigyelhető, hogy ezek a szövegek ugyanazokból a motívumokból építkeznek. Ha ezeket a motívumokat számbavesszük, jól megragadhatóak a már említett ideológiai nevelés egyes pontjai.

5.1 Tudománytalanság

A gyógyulás szándékával végzett mosakodást, illetve vízivást a szentkútak vizéből középkori jellegű babonának tartották, amely szembenegy a tudományos ismeretekkel és a 20. században már a nevetség tárgya. Ennek hátterében felfedezhetjük a szocialista ideológia „haladó, ateista, materialista”, azaz „tudományos” (következtetésképpen a szocializmus ügyét szolgáló és „magasabb rendű”) ideáljával szembeállított vallásos, azaz, „tudománytalan, túlhaladott, retrográd” (tehát szocializmus ellenes és alacsonyabb rendű) világnézetet.³²

„Az utazás legalább tízezer forintjukba került (egy értelmiségi házaspár beteg gyermekkel, a szerz. megj.). Ha valami híres, külföldi professzort keresnek fel, azért áldoznak ennyi pénzt, még hajlandó vagyok megérteni. De Lourdes miatt! [...] Amikor annyi orvos megmondta nekik már itthon is, hogy a gyereken nem lehet segíteni. Jó, ilyen helyzetben minden szülőben él a remény, hátha mégis! [...] És újabb orvost keres. De, hogy csodában bízzék ma egy értelmiségi, ezt nem tudom felfogni.”³³

30 A Szentszék 1861-ben alapított, olasz nyelvű félhivatalos napilapja.

31 Ottavianit idézi Jádi – Tüskés 1986: 542.

32 Jávor 2020: 26.

33 G. Molnár Ferenc: Szenteltvíz és artézi kút. *Heves Megyei Népműségei* 1965. október 23. 3.

„Napjainkban is tartanak még búcsúkat Máriakálnokon, de hajdani fényük megkopott [...] A máriakálnokiak a hetenként kétszer Halászból érkező körorvost keresik fel rendelőjében, benne bíznak. Súlyos betegség esetén pedig a mosonmagyaróvári kórházban szakorvosokkal kezeltetik magukat. Nem hisznek a csodaforrásban, sem a szentkút vizében.”³⁴

5.2 Egészségügyi veszélyek

A szent források vizének veszélyességével, fertőzöttségével való riogatás volt a hívek távoltartásának egy további eszköze. Erre már a forrásokról írott propagandisztikus cikkek címei, alcímei is utalnak: *Gyógyítanak-e fertőző pocsolyák?; Nincsen csoda tövis nélkül; Teljes búcsú borospohár mellett.*³⁵ Azzal riogatták a zárándokokat, hogy ezek a vizek az egészségre ártalmasak és különféle betegségeket terjesztenek, így a remélt gyógyulás helyett még betegbbek lesznek tőle a hívek.

„Megérintette a szájával a szent, sokak által tisztelt és csókolt, éppen ezért fertőző lábát, ivott az állítólagos csodatevő vízből — és betegbb lett mint valaha: már nemcsak sánta, vagy reumás, hanem esetleg tbc-s, és agyvelőgyulladásos is lett.”³⁶

„A nyomorékok, akik az út szélén könyörögnek, mutatják sebeiket, talán éppen itt kapták a fertőzést, amitől most szenvednek. A gyermekbénulás súlyos nyomait hordozók talán innen vitték magukkal valamikor e betegség csíráit. Szputnyikok száguldanak e völgy felett is, az orvostudomány nap nap után új betegségeket győz le véglegesen. Penicillin és más antibiotikumok harcolnak azok ellen a fertőzések ellen, aminek itt volt és van ma is egyik forrása.”³⁷

A cikkekben gyakran olvasható a jelenséghez kapcsolódó, hívőknek szóló tanács: a betegségek egyetlen ellenszere, hogy fel kell keresni az orvost. Ebben az érvben újra felbukkan a vallás, a vallásos gondolkodás és hit tudománytalanságának, sőt tudomány ellenességének az érve és egyben az Agitációs és Propaganda Osztály útmutatásának való megfelelés is, mely szerint a vallás elleni világnézeti harcot és az ateista nevelő munkát tudományos alapokra kell helyezni.³⁸

5.3 A reakciós klérus pénzügyi haszna

Szinte minden sajtóforrásban megjelenik az a vád, hogy a kegyhelyekre érkező zárándokok rengeteg ajándékot, pénzadományt hoznak az ott szolgáló papoknak, ami

34 Radics Elemér: A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld* 1960. november 25. 7.

35 Mekis János: Zárándok voltam a csatkaai búcsún. *Fejér Megyei Hírlap* 1961. szeptember 17. 6.

36 Berkovics György: A gyógyítás új szentélyében. *Heves Megyei Népszás* 1965. november 18. 4.

37 Mihályfi 1962: 26.

38 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira, III/1., 9.

kifejezetten jó biznissz az egyháznak, „a csodákat hirdető reakciónak”³⁹, sőt a zarándokat és a „csodákat” kifejezetten ezért szervezi a klérus, azaz egyfajta „csoda nagyüzemet”, „csoda vállalkozást” működtet a kegyhelyeken.

„Budapesttől néhány km-re van Szentkút, forrásokban gazdag vidék. Az egyik forrását kiválasztották és csodatevő hírét keltették a víznek. Messze földről kocsin, gyalog, autóbuszon özönlenek a hiszékeny, félrevezetett betegek a sáros árok felé. Szennyes vizét magukra kenik, szájukba veszik és így tömegesen fertőzik meg egymást a legkülönbözőbb betegségekkel. A csoda rendezőinek szép épületük áll a forrás közelében, ahová szekérszámba hordják a hívők adományait. Az üzlet méreteire fényt vet az a tény, hogy a búcsúsok 32.000 forintot fizetnek helypénz címén.”⁴⁰

„A reménytelenül korszerűtlen csodavárás, illúzió-keresés teszi a gondolkodó ember számára oly hazuggá és emberietlenné e zarándokhelyek létét! S ha az egyház ilyen tudatosan, ilyen kiszámítottan „nyújtja a reményt az általa is tudott reménytelenségeknek, akkor bizony — hiába keressük a tapintatosabb szót — csak lélekvásár folyik itt.”⁴¹

„Jó üzlet az egyháznak a búcsújárás, 1953-ban nagy búcsú volt a kegyhelynél. Akkor 32 ezer forint „csengetyű-pénz” gyűlt egybe.”⁴²

5.4 A hívek tudatlanságban tartása

A motívumok sorában természetesen megtalálható az egyház kritikája is, hiszen őket, pontosabban a klérust tették felelőssé azért, hogy teret adtak ezeknek a szokásoknak és nem léptek fel ellene.

„Látjuk tehát, hogy a csodákban való hit létrejött a tudatlanságból fakadt, amihez később az osztálytársadalmak alatt az elnyomástól való félelem társult. A szocializmusban való fenntartásuk a letűnt kizsákmányoló osztályok érdekeit szolgálja, éppen ezért fel kell vennünk a harcot velük szemben. Minden dolgozónak kötelessége, hogy becsülettel tanuljon és az elsajátított ismereteket széles körben továbbadja. így el fogjuk oszlatni a múlt rendszer átkos örökségét, a szellemi sötétséget és ezzel kirántjuk a talajt a csodákat hirdető reakció lába alól ezen a téren.”⁴³

Ahogy ez a fenti forrás részletéből is kivehető, a korszak idealistái azt is hangsú-

39 N. N.: Csodák. *Élet és tudomány* 1950. 5 (39) 845.

40 U.o.: 845.

41 Hámori Ottó: Két kisfilm – két fontos kísérlet. *Világosság* 1962. 3 (3) 58–59.

42 Radics Elemér: A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld* 1960. november 25. 7.

43 N. N.: Csodák. *Élet és tudomány* 1950. 5 (39) 845.

lyozták, hogy a kegyhelyeknél, szent forrásoknál történő csodák a hívek tudatlanságából táplálkoznak és ezt kapcsolták össze egy egyházellenes váddal. E szerint a korábbi korok kizsákmányolóinak (a régi elnyomó nagybirtokosoknak és tőkéseknek, így a klérusnak, különösen a főpapoknak is) kifejezett céljuk volt, hogy tudatlanságban maradjanak az emberek, hogy függésüket így is fent tudják tartani. A klerikális reakció tehát így próbálja meg visszaállítani hatalmát – állították a propaganda szócsövei.

6. Antiklerikális propaganda a filmvászonon – Mátraverebély-Szentkút esete

A mátraverebély-szentkúti kegyhely és csodás forrása nem pusztán a sajtó tudósításaiban jelent meg, mint a vallás és vallásosság elrettentő példája. A helyről, az ide érkező zarándokokról 1961-ben Kis József rendező, Hreskó Anna és Szabó Árpád operatőrökkel a Budapest Filmstúdióban dokumentumfilmet készített, melyet nyilvánosan vetítettek a hazai mozikban. A mozi egyik ihletője Hermann Ottónak a Természettudományi Közlönyben 1867-ben írott *Mérges csók* című cikke volt, melyben a tudós elrettenve írt a szentkúti hívek által végbe vitt „iszonyatról”, azaz arról, hogy megcsókolták a kegyszobrot, és beteg tagjaikat mosták a szent vízű forrásban.⁴⁴ Műtán a Hermann Ottó cikkében leírtak még az 1960-as évek elején is megfigyelhetőek voltak, Szentkút pedig a pártállami időszakban is az egyik legismertebb, leglátogatottabb zarándokhely volt az országban, a téma kiváló „alapanyagul szolgált” a propaganda kívánalmaihoz.

„Filmgyártásunk tegyen intézkedéseket, hogy művészi, nagy hatású játék- és dokumentumfilmek készüljenek, melyek százezres tömegekben segítik elő a vallásos hiedelmek leküzdését és a klerikális reakció elleni harcot. Erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy új ateista, antiklerikalista tartalmú forgatókönyvek szülessenek régi és új témákkal.”⁴⁵

Természetesen a film hatása nem maradt el. Még megjelenésének évében 2. díjat nyert a Magyar Rövidfilm Szemlén,⁴⁶ és a sikeren felbuzdulva az 1963-as nyugatnémet oberhauseni filmfesztiválra⁴⁷ is elvitték. A sajtóban is nagy visszhangra talált. Sorra jelentek meg róla a recenziók a különböző lapokban, ezzel is újabb lehetőséget adva a vallásellenes kritikának.⁴⁸ Sőt, képkockáiból *A mérges csók* címmel önálló ki-

44 Hermann Ottó: *Mérges csók. Természettudományi Közlöny* 1876. 8 (86) 412–414.

45 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira, III/6., 11.

46 N.N.: A Magyar Rövidfilm Szemle díjazottjai. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (16) 38.

47 N.N.: Készülődés Oberhausenre. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (15) 38.

48 Néhány recenzió a teljesség igénye nélkül: G.P.: Szentkút. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (3) 16.; N.N.: A szomjúság városa, Szentkút. Évvége a Budapest Filmstúdióban. *Hétfői Hírek* 1961. 5 (48) 384.; Szente Ferenc: Böngésző. *Munka* 1963. 13 (1) o.n.; Barabás Tamás: Magyar és külföldi kisfilmek. *Népművelés* 1962. 9 (3) 26.; N.N.: Januári rövidfilm bemutatók. *Vas Népe* 1962. január 5. 5.; Hámori Ottó: Két kisfilm – Két fontos kísérlet. *Világosság* 1962. 3 (3) 58–59.

advány is megjelent a Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában, amit tulajdonképpen egy egyedülálló dokumentációnak is tekinthetünk 100, jól megkomponált fekete-fehér fotójával. A kötetet szerkesztő Mihályfi Ernő azonban nem pusztán egy albumot állított össze. Saját rövid írása mellett, Hermann Ottó cikkét is teljes terjedelmében közzétette, felhívva a figyelmet a szent víz körüli hiedelmek tartósságára és arra, hogy ideje lenne az ilyen „együgyű mesék és csodalegendák” elapasztásának.⁴⁹ A könyvről a *Munka* nevű szakszervezeti mozgalmi folyóiratban jelent meg ismertetés, méltatva a szerkesztőt, aki „nagy szolgálatot tett a könyv közreadásával, mely így a népművelők kezében hatásos fegyvere lehet a felvilágosító munkának.”⁵⁰ A film még a másfél évtized múlva megjelenő, 1978-ben kiadott *A magyar filmművészet története 1957–1967* című monográfiában is helyet kapott. Elemzés helyett azonban egy gúnyos hangvételeű, antiklerikális tartalmi összefoglalót jelentettek meg a műről.

„A film... igyekezett végigkísérni egy mai kétnapos búcsú zárandokait — megfigyelni a misét, a kegyszerárusítást, a csodatevőnek képzelt vízben való mosdást stb. Ezeket a képeket azonban a film nem az átfogó igazság illusztrációiként sorakoztatta fel, hanem minél több anyag bemutatásával a nézőre bízta a szükséges következtetések levonásával engedett az egyéni pszichikumra következtetni. E tekintetben nem a feszület csókolgatására kell gondolni, ami egyszerűen csak undorító, hanem a különböző meglesett cselekvések sorára. A perselyezés egyik epizódja az, amikor a pap visszaad az adakozónak a papírpénzből. Ez az üzletben szokásos gesztus azonnal leleplezi az egyoldalúságot: a fizető nem kapott semmit, csak fizetett. Hasonló a helyzet a szentelt vízben való mosdásnál. A betegek és nyomorékok várakozással telve locsolják magukra a vizet, de nem történik semmi. Ugyanolyan elesetten vánszorognak vissza a búcsúból, ahogy jöttek, vagy a fáradtság miatt még gyötrelmesebben. Ezek talán a legleleplezőbb részletek. De nem elszigeteltségükben jelennek meg, hanem a zárandokok normális tevékenysége és imádkozása közepette — tehát megérkezésük, pihenésük, evésük stb. részeként. A gyógyulás nélkül hazainduló hívők drámájának élme nye úgy jön létre, hogy látni a fáradozást és odaadást, az imádságot, a térdelést, az adakozást.”⁵¹

A film recenziókban is jól megjelenő „üzenete, mondanivalója jól mutatja a kommunista diktatúra egyházellenességét és azt, hogy miként viszonyultak a katolikus kegyhelyekhez.”⁵² Az intenzív propaganda ellenére, a korszak legolvasottabb katolikus hetilapjában, az *Új Emberben*, a munkatársként ott dolgozó Pilinszky János közölt a

49 Mihályfi 1962: 31.

50 Sente Ferenc: Böngésző. *Munka* 1963. 13 (1) o.n.

51 Nemes 1978: 207.

52 Sós 2022: 112.

filmre kritikusan reflektálva egy apologizáló, a búcsújáró egyén és a csoda lényegének megragadására kísérletet tevő írást.⁵³

„Frobenius, a nagy tudós figyelmeztetett először a »primitív« népekkel kapcsolatban arra, hogy ezek a népek egyáltalán nem primitívek, csupán mi közelítjük meg primitívvül őket, amikor — hasonlóan a fényképészlencse indiszkrét objektivitásához — kultuszaikat és szokásaikat pusztá tényekké csupaszítjuk valódi összefüggéseik tudatosítása nélkül. Ezek a gondolatok jártak a fejemben, miközben a »Szentkút« című rövidfilmünket láttam.”⁵⁴

Pilinszky a konkrét filmben, és általában a film műfajában lévő torzításokra hívta fel a figyelmet. Egyrészt arra a tényre, hogy elsősorban a szentkút és a kegyszobor körüli eseményre irányították az alkotók a figyelmet, háttérbe szorítva a kegyhelyen zajló egyéb eseményeket és általában a búcsújárás vallási lényegének megragadását; másrészt pedig arra, miként lehet egy kamerával „varázslatokat” művelni (vágás, nagytítás, képek sorrendjének cseréje), és miért veszélyes a kamera tárgyilagossága. Védelmébe vette a primitívnek tartott hívek hagyományait és szokásait is, rámutatva, hogy a csoda utáni vágyakozás nem tudatlanságukból, hanem hitből fakadó reményükből ered.

KONKLÚZIÓ

Pilinszky szavai nemcsak a Szentkút című filmre voltak érvényesek, hanem az egész kommunista antiklerikális propagandára, amely a kegyhelyeken látható kultuszokat és szokásokat megpróbálta pusztá tényekké csupaszítani, és babonaságra, tudatlanságra, fertőzésveszélyre hivatkozva gúny tárgyává tenni. A kritikák látványosan és koncepciózusan a búcsújárások két kiragadott elemére (kegyszobrok csókolása, szent források tisztelete) épültek, tudatosan nem tárgyalva az ezek mögött lévő vallásos élmény összefüggéseit.⁵⁵ Úgy tűnik azonban, hogy ez a vallásos élmény utáni vágy egy szilárdabb képződmény volt, mint bármely politikai ideológia, és képes volt ellenállni annak.

Konklúzióhoz még egy megjegyzést szeretnék hozzáfűzni. Tanulmányom írását a Bálint Sándorra való emlékezés inspirálta, akinek tudományos életpályája során az egyik legkedvesebb témája volt a hazai kegyhelyek kutatása és elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a hazai búcsújárásokról és azok lényegéről átfogó képet adjon. Egy olyan korszakban tette mindezt, amikor – ahogy azt tanulmányom is szemlélteti – a közhangulat, a korszellem, az elvárások ellene mondtak ennek a témaválasztásnak. Ő mégis kitartó szorgalommal gyűjtötte az adatokat, tudva, hogy a vallási kultúra, benne a búcsújárás ismerete nélkül hiányos maradna népi kultúránk feltárása.

53 Pilinszky János: *Laterna magica. Új Ember* 1962. 18 (5) 2.

54 U.o.: 2.

55 U.o.: 2.

Kapcsolattartó szerző:

Frauhammer Krisztina

Gál Ferenc Egyetem

6720 Szeged

Dóm tér 6.

frauhammer.krisztina@gfe.hu

Corresponding author:

Krisztina Frauhammer

„Gál Ferenc” University

Dóm square 6.

6720 Szeged, Hungary

frauhammer.krisztina@gfe.hu

Reference: Frauhammer, K. (2024). Búcsújárás a szocializmusban – az elterelés narratívái. *Deliberationes*, 17(2), 85–101.

IRODALOM

- Bálint, S., & Barna, G. (1994). *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat.
- Jávor, M. (2020). *Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964)*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK.
- Jádi, F., & Tüskés, G. (1986). A népi vallásosság pszichopatológiája: Egy hasznosi parasztasszony látomásai. In G. Tüskés (Ed.), *„Mert ezt Isten hagyta...”*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (pp. 516–556). Magvető Kiadó.
- Kelemen, D. (2021). *Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Kis-Halas, J. (2020). *Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon*. Balassi kiadó. (=Vallásantropológiai Tanulmányok Közép-Kelet Európából 11).
- Mihályfi, E. (1962). *A mérges csók*. Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Nemes, K. (1978). *A magyar filmművészet története 1957 és 1967 között*. Magyar Film-tudományi Intézet és Filmarchívum. (=Filmművészeti Könyvtár 56).
- Orbán, B. (1868). *A Székelyföld leírása*. Panda és Frohna Könyvnyomdája.
- Soós, V. A. (2022). Mátraverebély-Szentkút a 20. század második felében (1945–1989). In D. Siptár (Ed.), *Mátraverebély-Szentkút története az írott források tükrében*. (pp. 101–132). Fons Sacer.
- Sajtó források*
- Berkovics, Gy. (1965). A gyógyítás új szentélyében. *Heves Megyei Népujság*, november 18., 4.
- G. Molnár, F. (1965). Szenteltvíz és artézi kút. *Heves Megyei Népujság*, október 23., 3.
- Hámori, O. (1962). Két kisfilm – két fontos kísérlet. *Világosság*, 3(3), 58–59.
- Hermann, O. (1876). Mérges csók. *Természettudományi Közlöny*, 8(86), 412–414.
- Kristóf, A. (1965). A haldokló csoda. *Tükör*, 2(20), május 18., 14–18.

- Mekis, J. (1961). Zarándok voltam a csatkaí búcsún. *Fejér Megyei Hírlap*, szeptember 17., 6.
- N. N. (1950). Csodák. *Élet és tudomány*, 5(39), 845.
- N.N. (1962). A Magyar Rövidfilm Szemle díjazottjai. *Film, Színház, Muzsika*, 6(16), 38.
- N.N. (1963). Katolikus Szemmel. *Új Ember*, 19(38), szeptember 22., 2.
- N.N. (1962). Készülődés Oberhausenre. *Film, Színház, Muzsika*, 6(15), 38.
- Pilinszky, J. (1962). Laterna magica. *Új Ember*, 18(5), 2.
- Radics, E. (1960). A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld*, november 25., 7.
- Szente, F. (1963). Böngésző. *Munka*, 13(1), o. n.

Levéltári források

- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira,
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1958/001>
- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1963/004, MSZMP Zala megyei Bizottság jelentése: Határozat a vallásos világnézet elleni eszmei, politikai munka feladatairól, <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1963/004>
- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1964/015, Kimutatás a hitélet különböző ágainak alakulásáról 1963–64 években,
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1964/015>
- MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottsága, Rendes ülés
 1970. január 20. jegyzőkönyv, Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban – MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei, HU-MNL-NVL-XXXV.51.c. 1970 359. ő.e., <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/nograd-megyei-parttestuletek-jegyzokonyvei-1945-1989>